

Розділ III. Морально-етичні проблеми сучасності

УДК 008:001:8

*Довгань Олексій Валентинович,
кандидат філологічних наук,
провідний бібліограф Наукової бібліотеки
Національної академії керівних кадрів
культури і мистецтв*

СМИСЛ В КОНТЕКСТІ ТІЛА (ТІЛЕСНОСТІ): НА ПРИКЛАДІ ФЕНОМЕНУ СМЕРТІ

Мета роботи. Робота присвячена дослідженню особливостей місця і ролі смислу на прикладі феномену смерті в контексті культурології, зокрема аналізу специфіки функціонування останнього на тлі окресленого феномену як складника його побутування в культурі. **Методологія** дослідження полягає в застосуванні історико-логічного методу та соціально-філософському аналізі проблеми. **Наукова новизна** роботи полягає у вивченні феномену тіла (тілесності), як суб'єкта дії в онтологічному плані загалом й культурологічному – зокрема. З одного боку воно виступає об'єктом, що є потенційно підпорядкованим, тобто продуктивно асимільованим у майбутньому. (Мовиться про тіло як складник культурного доробку: імпліцитний/експліцитний елемент живопису, архітектури, танцю тощо, тобто фізичну детермінанту, яка конвертується в елемент, що носить характер ідеального). **Висновки.** Тіло (тілесність) виступає первинною формою для смислу, яка перебуває у суб'єкт-об'єктних відношеннях із реальністю: об'єктно вона репрезентована у культурі низкою вторинних артефактів, що вичленуванні з неї як похідні її матеріального представлення у фізичному світі (обрис тіла, силует, хореографічні та живописні мотиви тощо); суб'єктно – як джерело смислотворення, функціонування якого призводить до культурних кореляцій, інтерференції, фрактальності тощо смислу. При цьому тіло, як фізичний об'єкт має певні особливості свого функціонування, головною з яких є феномен кінцевості його матеріального представлення в онтологічній реальності – смерть. Остання постає не тільки біологічним, але й культурно-філософським явищем, яке здійснює масштабний вплив на культурологічну парадигму смислу: первинне (вихідне) розуміння, яке виступає по відношенню до герменевтичного як «передрозуміння», – є відношенням свідомості людини, що розгортається перед нею оточуючим світом, й людського тіла, яке завчасно в ньому перебуває.

Ключові слова: смисл, тіло, тілесність, смерті феномен, екзистенція.

Довгань Алексей Валентинович, кандидат филологических наук, ведущий библиограф Научной библиотеки Национальной академии руководящих кадров культуры и искусств

Смысл в контексте тела (телесности): на примере феномена смерти

Цель работы. Работа посвящена исследованию особенностей места и роли смысла на примере феномена смерти в контексте культурологии, в частности анализа специфики функционирования последнего на фоне очерченного феномена как составляющей его бытования в культуре. **Методология** исследования состоит в применении историко-логического метода и социально-философского анализа проблемы. **Научная новизна** работы состоит в изучении феномена тела (телесности), как субъекта действия в онтологическом плане в целом и культурологическом – в частности. С одной стороны оно выступает объектом, потенциально подчиненным, то есть продуктивно ассимилированным в будущем. (Речь идет о теле как составляющей культурного наследия: импліцитного/експліцитного элемента живописи, архитектуры, танца и прочего, то есть физическую детермінанту, конвертирующуюся в элемент, носящий характер ідеально-

го.) **Выводы.** Тело (телесность) выступает первичной формой для смысла, пребывающей у субъект-объектных отношениях с реальностью: объектно она представлена в культуре чередой вторичных артефактов, вычленяемых из нее в качестве производных ее материального представления в физическом мире (очертания тела, силуэт, хореографические и живописные мотивы и так далее); субъектно – как источник смыслообразования, функционирование которого приводит к культурным корреляциям, интерференции, фрактальности и прочего смысла. При этом тело, как физический объект имеет определенные особенности своего функционирования, главной из которых является феномен конечности его материального представления в онтологической реальности – смерть. Последняя представляется не только биологическим, но и культурно-философским явлением, осуществляющим масштабное влияние на культурологическую парадигму смысла: первичное (исходное) понимание, выступающее по отношению к герменевтическому как «предпонимание», – является отношением сознания человека, разворачивающегося перед ней окружающим миром, и человеческого тела, которое преждевременно в нем пребывает.

Ключевые слова: смысл, тело, телесность, смерти феномен, экзистенция.

Dovgan Oleksij, PhD in Philology, leading bibliographer of Scientific library, The National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts

Sense in the context of the body (bodily): the example of the phenomenon of death

Purpose of Article. The work deals with features of the place and role of sense as an example of the phenomenon of death in the context of cultural studies, in particular the analysis of the specifics of the functioning of the latter on the background outlined phenomenon as part of his existence in the culture. **Methodology.** The research methodology consists in applying the method of historical and logical and socio-philosophical analysis of the problem. **Scientific novelty.** The scientific novelty of this work is to study the phenomenon of the body (corporeal), as the subject of the action in terms of the whole ontological and cultural science – in particular. On the one hand it is an object of potential slave, that is productively assimilated in the future. (We are talking about the body as a component of cultural heritage: the implicit / explicit element of painting, architecture, dance and other things, that is, the physical determinant is converted into an element that bears the character of an ideal.) **Conclusions.** The body (corporeality) serves the primary form for sense, abiding in the subject-object relationship with reality: the object is represented in the culture string of secondary artefacts, being isolated from it as a derivative of its material representations of the physical world (body shape, silhouette, dance and pictorial motifs and so on); subject – as a source of creation of sense, the functioning of which leads to the cultural correlations, interference, and other fractal sense. At the same time the body as a physical object has certain characteristics of its functioning, the main of which is the phenomenon of finiteness of its material representations in ontological reality – death. The latter is not only biological, but also cultural and philosophical phenomenon, carrying out a large-scale impact on the cultural paradigm sense: primary (initial) understanding of acting in relation to the hermeneutic as «pre-understanding», – is the ratio of human consciousness unfolding in front of her around the world, and human body which stays in it prematurely.

Keywords: sense, body, corporeality, phenomenon of death, existential.

Постановка проблеми. Людське тіло – не просто біологічна оболонка нашої свідомості, адже йому притаманні *соціокультурні смисли*, також воно виконує певні культурно зумовлені функції: так, відношення до власного тіла, його оцінювання («прекрасне», «в'яле», «неналежне» тощо) і спосіб використання останнього для досягнення бажаних цілей пов'язані з соціальними процесами й тенденціями культури [3] загалом та особливостями побутування у ній (культурі) смислу зокрема. Першою чергою, тут наявний зв'язок з тим, що тіло (тілесне) є певним чином структурованою й впорядкованою матерією, саме існування якої продукує витворення амбівалентної закритої системи «зовнішнє-внутрішнє», що суттєво впливає на особливості його (тіла, тілесного) позиціонування в площині реальності.

При цьому таке позиціонування безпосередньо пов'язане з постійною локалізацією тілом свого стану, що відбувається з метою продовження існування останнього у горизонті подій. Саме тому сучасне суспільство здійснює свій контроль над індивідом через регуляцію матеріального різновиду життєвих потреб. Отже, влада над ним у соціумі здійснюється через контроль (та штучне витворення – наша примітка) його тілесних потреб. Так, пенітенціарній системі покарання здійснюються, першою чергою, через обмеження матеріально-побутових потреб [4]. Однак, на нашу думку, це не є головним, зокрема для нашого дослідження: тіло як форма спричиняє відокремлення, відособлення тощо «Я» від Інших, при цьому варто також говорити про певне природно зумовлене дистанціювання довільної біологічної особини від оточуючого світу. Останнє відбувається за посередництва тонкої *межі* (обрисів, фізичних характеристик тощо, тобто власне тіла), яка забезпечує *гомеостаз* (відносну динамічну сталість складу та властивостей внутрішнього середовища й витривалість основних фізіологічних функцій) організму людей, тварин і рослин, продукуючи його темпоральну (часову) продовжуваність у якості існуючого (наявного фізично, живого). Якщо говорити з біологічної точки зору, то головною метою існування будь-якого організму (власне тіла) є: по-перше, якнайдовше продовження свого функціонування у горизонті подій; по-друге – збереження генетичного спадку за рахунок продовження роду.

Відмітимо, що коли людина змінює своє тіло (сильно худне, накачує м'язи, змінюється під ножом пластичного хірурга), вона демонструє відношення до нього як до власності, свою владу над ним, свою здатність керувати тілесністю. Тіло, що було піддане дисциплінарному обмеженню (до прикладу, через багаторічні тренування), кричить про те, наскільки сильною є воля його хазяїна; медикалізоване, змінене ножом пластичного хірурга тіло стає демонстрацією фінансового статусу свого власника [3]. В такому сенсі тіло постає об'єкт культури через особливості свого візуального представлення, зокрема – специфіку своїх модифікацій, покликаних актуалізувати його власника у контексті культурних віянь часу, етносу тощо.

Виділення невирішених раніше частин проблеми. Природно, що окресленою фізичною і не тільки межею, першою чергою, є саме *тіло (тілесність)*, яке не тільки має біологічні, соціальні, психологічні, культурологічні тощо характеристики свого побутування, але і є суб'єктом дії в онтологічному плані загалом й культурологічному – зокрема. Так, з одного боку тіло виступає об'єктом, що постає перед нами як пасивний феномен, що позиціонується у якості потенційно підпорядкованого, тобто продуктивно асимільованого у майбутньому. (Мовиться про тіло як складник культурного доробку: імпліцитний/експліцитний елемент живопису, архітектури, танцю тощо, тобто фізичну детермінанту, яка конвертується в елемент, що носить характер ідеального.) В такому контексті його не можна сприймати як самостійний релікт (організм, предмет або явище, що збереглося як пережиток давніх епох), а лише як один з елементів збірного смислу (низки уламкових, неповноздатних елементів (передсмислів), що, кооперуючись, утворюють повноздатний), без якого він неможливий.

З іншого – наявний смисл динамічний: він постає суб'єктом дії, оскільки репрезентується як форма смислу, яка продукує процес породження, конвертації,

актуалізації тощо останнього (смислу) в певному онтологічному контексті (читайте – інтерпретації, осмисленні). Таким чином, людина постає суб'єктом ситуації (можливо, навіть суб'єктом колективним), однак тут мається на увазі суб'єкт не у новочасовому, а в античному смислі: як підмет, неактивний елемент тощо, як те, відносно чого події, що відбуваються «зупиняються» [8]. Зауважимо, що окреслена «зупинка» є похідною стосовно антропного початку опередженої людиною реальності: оскільки вона (людина) виступає у останній головним мірилом динаміки і статичності всіх виражених у ній подій. Це дає нам змогу говорити про те, що, певною мірою, повсякденність закриває від людини численні аспекти її буття і власного Я [11], а також буття власного Я тощо, останнє спродуковано суб'єктивністю сприйняття особистості, яка мислить, виходячи виключно з серії подразнень меж свого тіла зовнішнім (по відношенню до нього) світом – власне свого досвіду, переживань, чуттєвості тощо. Ми маємо на увазі, що, тіло, виступаючи об'єктом матеріального світу, надає людині свободу лише у своїх межах, одночасно відокремлюючи її від усього того, що лежить поза ним, за рахунок відчуження, тобто автономізації організму. В культурологічному плані це надзвичайно важливо, оскільки біологіко-психічні особливості людини продукують появу відповідних по відношенню до них форм культурної репрезентації специфічного виду її фізичного представлення, а саме – тілесності.

Метою статті є розгляд особливостей місця і ролі смислу на прикладі феномену смерті в контексті культурології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Звертаючись до проблеми тіла (тілесності) ми одночасно стикаємося з такою його особливістю як кінцевість, тобто смерть. Так, у процесі вивчення феномену смерті будь-яка наука неминуче виходить з кінцевого характеру людського буття. Однак всі науки, в тому числі і медицина, відносяться до людини більшою мірою як до біологічного створіння, а тому смерть, як і життя, є природним процесом. Саме в цьому контексті смерть як явище не може викликати у людини питань про смисл [11], проте як факт світу ідеального – викликає і доволі значні. Зазвичай, дослідження феномену смерті здійснюється в кількох підходах, три з яких є основними: екзистенціалізм, в якому смерть є підґрунтям, яке визначає існування людини у світі (М. Бердяєв, А. Камю, С. К'єркегор, М. Мамардашвілі, В. Нікітаєв, Платон, В. Розін, Ж.-П. Сартр, Сократ, Е. Тейлор, М. Хайдеггер та інші); постмодернізм, що розглядав відношення до смерті у новій гіперреальності (А. Андреєва, Ф. Ар'єс, Р. Барт, М. Бахтін, Ж. Бодріяр, О. Брейкін, Л. Леві-Брюль, С. Велічко, М. Вовель, Н. Герасімова, Ж. Дерріда, Б. Марков, І. Тіхонова, Т. Феньвенеш, З. Фрейд, Е. Фромм, М. Фуко, Й. Хьойзінг, О. Шопенгауер та інші); матеріалізм, який проблему смерті вирішував у зв'язку з проблемами відчуження і гармонізації індивіда та роду (А. Павленко, Б. Фролов, Р. Моуді, І. Панцхалава та інші) [6].

Виклад основного матеріалу. Страх смерті первісної людини відрізняється від того страху, який відчуває до смерті сучасна людина. Первісна людина знаходилась у найтяжчих життєвих умовах, що були постійною загрозою для її буття (існування), в зв'язку з цим, первісні, архаїчні люди за необхідністю мали відчувати страх смерті. Однак цей страх можна скоріше назвати «онтологічним», тобто страхом не перед індивідуальною смертю, а перед непередбачуваністю і немину-

чістю цього феномена, з яким стикається рід через факт фізичної втрати одного з членів спільноти [6]. З такого боку страх смерті – механізм допомоги її уникнення для його організму-носія, однак для сучасної людини це питання диференціювалося у форму своєрідної посмодерністської гри, коли страшне видається веселим, а коли воно жахає, то воно починає ігноруватись, наче зникаючи з життя. На наш погляд, смисл у контексті тілесності недостатньо розроблений наразі, першою чергою, через необхідність міжпредметного підходу до окресленого питання.

Закономірно те, що тіло можна сприймати у якості первинної форми, яка містить у своїй системі всі інші, оскільки воно продукує їх появу особливостями своєї природи, структури й матеріального представлення. Такий підхід дозволяє висновувати відносність смислу, а відтак – тривку градацію останнього у межах емпірики. Тут йдеться про те, що смисли, маючи біологічне підґрунтя, не є прямо пов'язаними із природою людського тіла, проте частково зумовлюються нею, відтак не повністю біологічно вмотивовані. При цьому варто врахувати, що людина психічно не здатна уявити те, чого не може сприйняти: так, доведено, що чоловіки і жінки по-різному сприймають колірну гаму. Якщо перші бачать набагато менше відтінків кольорів, ніж другі, то наповнення смислом цих понять діаметрально різниться залежно від гендерної маркованості тіла як об'єкту фізичної реальності. Очевидно при цьому, що таке глобальне утворення як сутність смислу життя людини будь-якої культурної епохи в світлі зазначеного можна постулювати як таке, що виражається у екзистенційних цінностях, покликаних вирішити однойменне протиріччя, яке виникає між, приміром, уявленнями про кінцевість фізичного існування і безсмертям його душі [9, с. 3]. Окреслену тенденцію до завершеності біологічного існування (кінцевість) природно репрезентує феномен смерті, який знаменує ту межу, за якої процес руйнації форми покладеного смилу – тіла (тілесності) досягає критичної межі, що призводить до її незворотного пошкодження й фізичної розпаду.

Зважаючи на вищезазначене, вважаємо неправомірним дослідження смислу в контексті тіла (тілесності), без врахування, власне, всіх його характеристик, стрижневою з яких є продовжуваність його функціонування (читайте – існування). Так, в екзистенційному плані смерть є не просто зникненням індивідуального життя людини. Це питання про посмертне існування, як наслідок – про те, як можна подолати страх перед фізичним розпадом, як зробити його [...] [10] осмисленим, впорядкованим, вписаним у культурну модель світобудови, витворену людиною. У такому витлумаченні смерть постає первинним непоіменованим хаосом (абсурдом, нісенітницею тощо), який зрештою поглинає витворений життям смисл. Як біологічний факт смерть організму незаперечна й закономірна, як культурний – сповнена деструктивності, загрози всій символічно-образній системі, що відбувається за рахунок фізичного усунення одного з її носіїв. Тобто смерть є природною як біологічний феномен, але як дещо, що вривається в ментальну сферу людського буття, вона протиприродна, а тому повинна бути осмислена і осягнута. Саме тому «прийняття» не через знання про неї (в цьому смислі вона об'єктивна), а через суб'єктивне переживання її як феномену власного буття [11]. Адже, переживаючи смерть колег, близьких, знайомих, сусідів, сторонніх тощо

людина, першою чергою, проходить цей етап свого життя, віднаходячи свій смисл цього феномену, так само як і смисл свого існування.

Саме тому закономірним вважаємо те, що на підґрунті уявлень про смерть формуються ключові категорії культури – цінності, які слугують породжуючою моделлю для будь-якого її історичного типу. Останні інтегрують всі культурні артефакти в певну цілісність, репрезентуючи при цьому єдиний тезаурус (повний систематизований набір даних про певну область знань, який дозволяє людині або обчислювальній машині у ній орієнтуватись), центром якого є найважливіші з них – екзистенційні [9, 3]. При цьому варто пам'ятати, що біологічна природа феномену смерті дуально відображається в культурі: з одного боку – буквально (як мотив кінечності буття, тендітність та незахищеність людського тіла як явища матеріального світу); з іншого – біологічна смерть далеко не завжди дзеркально представляється культурою: в контексті останньої тіло може існувати вічно, перетворюючись на символ, образ, мотив тощо. Окрім того, у цьому випадку слід виходити з необхідності осягнення феномену смерті «на відстані», без можливості певним безпосереднім чином стерти дистанцію між живим і мертвим. Таким чином, ми опиняємося у герменевтичній ситуації, де спроба розуміння розгортається через інтерпретацію, за посередництва спеціальної техніки витлумачення [8].

Тіло як біологічний, фізичний тощо об'єкт має низку особливостей свого функціонування, які, своєю чергою, градіюються у власне життєві (біологічні) потреби, виконання яких є базовим для забезпечення існування. Відмітимо, що саме потреби є первинними для виживання організму, оскільки завдяки їхньому задоволенню тіло (організм) продовжує функціонувати як цілісна полісистема. У випадку незадоволення або неповного задоволення потреб тіла (організму) відбувається руйнація або деформація останнього, у найтяжчих випадках – смерть. Відтак, якщо взяти за аксіому згаданий нами ступінь автономності організму (тіла), то слід постулювати, що, фактично, єдиним засобом впливу на нього (а значить – і індивідуума) залишаються його життєві потреби [4] – віхи, які градіюють існування біологічної істоти в горизонті реальності.

Установка сучасної культури на культ тіла, на продовження життя, підтримувана зростаючим рівнем медицини, призводить до того, що людина не бажає приймати смерть до уваги як можливість свого буття. Вона не просто боїться її, а, власне, просто викорінює зі свого існування як щось таке, що вривається у її тілесне існування, спотворюючи плани і образ життя [11]. Тут варто зупинитись на особливостях окресленого побутування організму (тіла) людини у зовнішньому світі: так, оскільки людині ніколи не вистачає часу осмислити своє буття тут і зараз, то вона завжди орієнтована на майбутнє, межі якого видаються примарними і потенційно нескінченними. Смерть же вривається в буття людини, роблячи ці межі актуальними і не тільки такими, що звужують часові рамки людини, але і являють весь світ у безпосередній близькості до неї (людини) [11]. В культурологічному сенсі смерть виступає каталізатором, який робить зовнішній, подієвий (матеріальний) шар буття людини прискореним. В певному сенсі смерть є одним з найпродуктивніших феноменів для витворення смислу, а разом – продуктів культури, що продукуються на його основі: так, окрім культури, яка відображає людське буття, ми можемо зустріти смерть і в культурі, що це буття утворює.

Уявлення про смерть і екзистенційні цінності людського буття найкраще реалізовані на кладовищах. Останні розповідають про те, як відносяться до смерті живі, а також те, як вони уявляють потойбічне життя [9, 4]. Так, якщо для всього живого властиві руйнування й розпад, то смерть не є чимось протиприродним для людини як живого створіння, а її органічне тлумачення не передбачає трагічного сприйняття [11], але тільки в біологічному розумінні, а не в психологічному, соціальному тощо.

У цьому контексті важливою вважаємо думку А. Андреєвої, яка виокремлює декілька основних соціально-антропологічних факторів віддалення смерті і супротиву їй. По-перше, це підвищення ефективності функціонування охорони здоров'я і розвитку медичної науки. По-друге, формування життєздатних поколінь за рахунок удосконалення адаптивних функцій в умовах соціального середовища проживання людини, що швидко змінюються [2]. Зауважимо, що, на нашу думку, дослідниця у своїй класифікації не актуалізувала культурний пласт, який несе важливу роль для осягнення окресленого феномену в контексті смислу. Так, проблема смерті і життя активно розробляється в культурній сфері як віддзеркалення спроби осмислити це явище, усвідомивши його роль як в житті окремого індивідуума, так і спільноти. На наш погляд, цікавим є відношення людини до того, хто пройшов стадію смерті: вампіри й перевертні естетизуються у свідомості пересічної людини (згадаємо серію фільмів «Сутінки», «Інший світ» тощо, у яких останні ідеалізуються, стаючи поряд із супергероями студії «Марвел»), а зомбі стереотипно сприймаються як негативні елементи будь-якої культури (кінострічки «Тепло наших тіл», «Зомбі на ім'я Шон», кінематографічна серія «Осередок зла» тощо). Така їхня роль, першою чергою, пов'язана з тим, що вони не знають культурних меж, але як життя, вони руйнують культуру [13], нівелюючи її смисли, зводячи їх у ніщо.

Висновки. Таким чином, тіло (тілесність) виступає первинною формою для смислу, яка перебуває у суб'єкт-об'єктних відношеннях із реальністю: об'єктно вона репрезентована у культурі низкою вторинних артефактів, що виленувані з неї як похідні її матеріального представлення у фізичному світі (обрис тіла, силует, хореографічні та живописні мотиви тощо); суб'єктно – як джерело смислотворення, функціонування якого призводить до культурних кореляцій, інтерференції, фрактальності тощо смислу.

При цьому тіло, як фізичний об'єкт має певні особливості свого функціонування, головною з яких є феномен кінцевості його матеріального представлення в онтологічній реальності – смерть. Остання постає не тільки біологічним, але й культурно-філософським явищем, яке здійснює масштабний вплив на культурологічну парадигму смислу: первинне (вихідне) розуміння, яке виступає по відношенню до герменевтичного як «передрозуміння», – є відношенням свідомості людини, що розгортається перед нею оточуючим світом, й людського тіла, яке завчасно в ньому перебуває. Принципово важливим є те, що в межах відношення буттєвого розуміння свідомості й тіла (тілесності) конститууються як такі, тобто усвідомлення та тіло не існують поза цього відношення і встановлюють його між собою [8]. Отже, феномен смерті нерозривно пов'язаний із тілом (тілесністю), оскільки він здійснює безпосередній вплив на функціонування смислу. Першою чергою, це по-

яснюється тим, що тіло виступає формальною межею середовища, в якому існує й побуває смисл, а значить – можна прослідкувати його «тілесну залежність».

З культурологічного погляду, смерть виступає безпосередньою загрозою для смислу загалом й для культурних артефактів зокрема. Це пов'язано з біологічною вмотивованістю цього явища й психологічним, філософським, культурним тощо супротивом, який воно викликає у свідомості індивідуума. У цьому випадку смерть постає первинним хаосом (абсурдом, нісенітницею), який руйнує усталену мовну реальність не тільки окремої особини, але людської спільноти загалом, витворюючи на місці метафізичного наповнення лакун пустоти, які дискредитують узвичаєний смисл, а значить – предметний світ, у якому вони (люди) існують.

Перспективою окресленого дослідження є подальший міжпредметний аналіз проблеми смислу і його відсутності з метою ґрунтовного вивчення: особливостей його побутування у мовній реальності; специфіки номінації (називання), сформованої у мовній полісистемі (філософія мови); виокремлення культурної репрезентації смислотворення, смислоконвертування тощо. Вирішення поставлених віх, на нашу думку, спричинить розвиток інноваційного (міжпредметного) інструментарію, продукуючи появу принципово нових даних, які будуть мати поліпредметне значення, а значить – витворять якісно інший рівень кооперації наукової спільноти навколо нових напрямів досліджень, що є наразі вимогою часу.

Література

1. Амброзіно Б. Memento mori : як змінюється сприйняття смерті в цифрову добу? : [електронний ресурс] / Б. Амброзіно // BBC Україна. – Електрон. дані. – Режим доступу: http://www.bbc.com/ukrainian/vert_fut/2016/03/160315_vert_fut_the_unstoppable_rise_of_the_fac ebook_dead_vp?SThisFB. – Назва з екрана.

2. Андреева А. В. Смерть как социальный феномен : [электронный ресурс] / А. В. Андреева, Т. А. Феньвеш // Издательство «Грамота». – Электрон. данные. – Режим доступа: http://scjournal.ru/articles/issn_1997-292X_2013_1-2_07.pdf. – Название с экрана.

3. Брызгалина Е. Почему человек стремится изменить свое тело? : [электронный ресурс] / Е. Брызгалина // ПостНаука. – Электрон. данные. – Режим доступа: <https://postnauka.ru/faq/64938>. – Название с экрана.

4. Величко С. А. Феномен смерти как объект социально-философского анализа (проблема формирования обществом системы контроля над смертью): [электронный ресурс] / С. А. Величко // Наукова електронна бібліотека періодичних видань НАН України. – Електрон. дані. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/98581/8-Velichko.pdf?sequence=1>. – Назва з екрана.

6. Герасимова Н. С. Визуализация смерти в виртуальном пространстве : [электронный ресурс] / Н. С. Герасимов // Вісник національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Філософія. Психологія. Педагогіка. – Електрон. дані. – Режим доступу: http://www.novyn.kpi.ua/2015-1/05_Gerasimova.pdf. – Назва з екрана.

7. Денисова Е. А. Категория смерти в антропологической системе М. М. Бахтина : [электронный ресурс] / Е. А. Денисова // Теория и практика общественного развития: международный научный журнал. – Электрон. данные. – Режим доступа: http://teoriapractica.ru/rus/files/arhiv_zhurnala/2006/2/denisova.pdf. – Название с экрана.

8. Кузнецова С. Науковий блог: смерть у Facebook і втрата онлайн : [електронний ресурс] / С. Кузнецова // BBC Україна. – Електрон. дані. – Режим доступу: http://www.bbc.com/ukrainian/blogs/2015/10/151016_dk_arrested_bercut?SThisFB. – Назва з екрана.

9. Никитаев В. Герменевтика смерти : [электронный ресурс] / В. Никитаев // Ruthenia: объединенное гуманитарное издательство / кафедра русской литературы тартуского университета. –

Электрон. данные. – Режим доступа: <http://www.ruthenia.ru/logos/number/47/15.pdf>. – Название с экрана.

10. Павленко А. А. Смерть в структуре тезауруса современной культуры России : автореф. дис. ... на соискание науч. степени канд. культурологии : 24.00.01 – Теория и история культуры / Анна Александровна Павленко; Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего профессионального образования «Комсомольский-на-Амуре государственный технический университет». – Комсомольск-на-Амуре, 2014. – 19 с.

11. Розин В. М. Смерть как феномен философского осмысления (культурно-антропологический и эзотерический аспекты) : [электронный ресурс] / В. М. Розин // ЭСМ: федеральный образовательный портал. – Электрон. данные. – Режим доступа: <http://ecsocman.hse.ru/data/963/925/1217/015Rozin1.pdf>. – Название с экрана.

12. Тихонова И. Ю. Проблема смерти в философской антропологии : [электронный ресурс] / И. Ю. Тихонова // Вестник Воронежского университета. – Электрон. данные. – Режим доступа: <http://www.vestnik.vsu.ru/pdf/phylosophy/2015/01/2015-01-10.pdf>. – Название с экрана.

13. Шмелева Н. В. Воплощение идей воображаемой смерти в современной культуре : [электронный ресурс] / Н. В. Шмелева, Н. Е. Каравашкина // Научная электронная библиотека «Киберленинка». – Электрон. данные. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/voploschenie-idey-voobrazhaemoy-smerti-v-sovremennoy-kulture.pdf>. – Название с экрана.

References

1. Ambrozino, B. (2016). Memento mori : how has the comprehension of the death changed in the digital epoch? BBC Ukraine. Retrived from http://www.bbc.com/ukrainian/vert_fut/2016/03/160315_vert_fut_the_unstoppable_rise_of_the_facebook_dead_vp?SThisFB [in Ukrainian].

2. Andreeva, A. V. (2013). Death as a social phenomenon. Izdatel'stvo «Gramota». Retrived from http://scjournal.ru/articles/issn_1997-292X_2013_1-2_07.pdf [in Russian].

3. Bryzgalina, E. (2016). Why does a man want to change his body? PostNauka. Retrived from <http://postnauka.ru/faq/64938> [in Russian].

4. Velichko, S. A. (2007). Phenomenon of the Death as an object of the social-philosophical analysis (problem of the control system of death formation in society). Naukova elektronna biblioteka periodichnih vidan' NAN Ukraïni. Retrived from <http://dspace.nbuv.gov.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/98581/8-Velichko.pdf?sequence=1> [in Russian].

6. Gerasimova, N. S. (2015). Visualization of the Death in the virtual space. Visnik nacional'nogo tehničnogo universitetu Ukraïni «Kiïvs'kij politehničnij institut». Filosofija. Psihologija. Pedagogika. Retrived from http://www.novyn.kpi.ua/2015-1/05_Gerasimova.pdf [in Russian].

7. Denisova, E. A. (2006). Category «Death» in Bahtin's anthropological system. Teorija i praktika obshhestvennogo razvitija: mezhdunarodnyj nauchnyj zhurnal. Retrived from http://teoriapractica.ru/rus/files/arhiv_zhurnal/2006/2/denisova.pdf [in Russian].

8. Kuznecova, E. (2015). Scientific blog: Death in Facebook and bereavement online. BBC Ukraine. Retrived from http://www.bbc.com/ukrainian/blogs/2015/10/151016_dk_arrested_bercut?SThisFB [in Ukrainian].

9. Nikitaev, V. (2000). Hermeneutics of Death smerti. Ruthenia: obedinennoe gumanitarnoe izdatel'stvo. Retrived from <http://www.ruthenia.ru/logos/number/47/15.pdf> [in Russian].

10. Pavlenko, A. A. (2014). Death in the structure of the thesaurus of the modern Russian culture. Extended abstract of candidate's thesis. Komsomol'sk-na-Amure [in Russian].

11. Rozin, V. M. (1997). Death as the phenomenon of philosophical understanding (cultural-anthropological and esoteric aspects). JeSM: federal'nyj obrazovatel'nyj portal. Retrived from <http://ecsocman.hse.ru/data/963/925/1217/015Rozin1.pdf> [in Russian].

12. Tihonova, I. Ju. (2015). Problem of Death in Philosophical Anthropology. Vestnik Voronezhskogo universiteta. Retrived from <http://www.vestnik.vsu.ru/pdf/phylosophy/2015/01/2015-01-10.pdf> [in Russian].

13. Shmeleva, N. V. Manifestation of the idea of Imaginary Death in the modern culture. Nauchnaja jelektronnaja biblioteka «Kiberleninka». Retrived from <http://cyberleninka.ru/article/n/voploschenie-idey-voobrazhaemoy-smerti-v-sovremennoy-kulture.pdf> [in Russian].